



Олена Гальцова,

аспірантка Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії
правових наук України

УДК 343.8

До питання про принципи кримінально-виконавчого права України

Принципи права є актуальною проблемою сучасної юридичної науки і завжди привертала до себе увагу вчених різних галузей права. Значну роль у їх дослідженні внесли такі учені, як А. М. Васильєв [1], В. І. Зажицький [4], А. М. Колодій [5], С. П. Погребняк [14], Л. С. Явич [26] та ін.

Правові принципи є притаманними і кримінально-виконавчому праву України, їх вивчення та дослідження є актуальним для науки кримінально-виконавчого права, оскільки існує низка проблем, що не отримали свого остаточного вирішення. Саме тому метою статті є дослідження принципів кримінально-виконавчого права України.

Фахівці, які досліджували у своїх наукових працях принципи права, надають їм різні визначення. Наприклад, деякі автори під ними розуміють «визначальні вихідні для права ідеї» [26, с. 63–64], або «головні ідеї, що визначають найважливіші, структурні зв'язки у предметі, методи, механізми

правового регулювання всередині правової системи і поза нею, які отримують офіційне, і навіть неофіційне, відображення у загальносоціальному і юридичному праві» [5, с. 37], чи «ідея, тобто думка як продукт людського мислення про загальне та найбільш суттєве уявлення про право, правовий світогляд, про цінності права, які дають уявлення про належне у праві, себто те, яким воно повинно бути» [8, с. 12], або ж розуміють їх як «універсальну наукову категорію та є значущим для термінологічного апарату правознавства» [15, с. 131] та ін.

Отже, як свідчить аналіз наукової юридичної літератури, у працях учених із теорії права й дотепер немає єдності поглядів на поняття, ознаки і характерні риси принципів права. Такі розмаїтість визначень науковців щодо поняття принципів права вказує на те, що вони є складним багатоплановим явищем, яке можна досліджувати через різні категорії. Саме тому, вважають вони, термін «принцип» може уточня-

тись і деталізуватись залежно від сфери його існування і функціональної спрямованості, причому це стосується як загальної теорії права, так і галузевих правових наук, оскільки наукова проблематика принципів права надзвичайно широка, її треба розглядати як із зовнішньої, так і з внутрішньої сторони, тобто з'ясовувати роль і місце принципів у правовій системі [5, с. 20].

До прийняття у 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України кримінально-виконавче право мало назву «виправно-трудове право». Становлення цієї галузі права відбулося у 20-х роках минулого століття. Незважаючи на велике теоретичне і практичне значення принципів виправно-трудового права, вони були одними з найменш розроблених проблем науки, і тому в літературі з виправно-трудового права 30-х років було прийнято називати їх не принципами права, а принципам виправно-трудової політики. У навчальних посібниках, виданих у 1957 р. та у 1960 р. питання щодо принципів виправно-трудового права науковцями цієї галузі права взагалі не розглядалося [11, с. 51].

Вперше принципи науки виправно-трудового права намагалися розробити Б. С. Утевський [23] та М. А. Єфімов [3, с. 11]. Зокрема, Б. С. Утевський пропонував під принципами виправно-трудового права розуміти «загінну систему» [23, с. 11–26]. Особливо активно принципи виправно-трудового права намагалися розробити та дослідити науковці цієї галузі права у 1970–1971 рр. після прийняття 1969 р. Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік та кодифікації виправно-трудового законодавства союзних республік, такі учені, як М. А. Беляев, О. О. Наташев, Л. Г. Крахмальник, І. А. Сперанський, М. П. Мелентьев та ін.

Наприклад, М. О. Стручков у своїх наукових працях під принципами

виправно-трудового права пропонував розуміти «керівні ідеї, основоположні вимоги виправно-трудової політики, які втілені у нормах виправно-трудового права». У подальшому автор вважав більш правильно називати їх «принципами діяльності виправно-трудових закладів та інших органів, які виконують покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом» [20, с. 80]. Але вже по деякім часі науковець доходить висновку, що принципи виправно-трудового права являють собою втілені у правових нормах важливі керівні ідеї, основоположні вимоги виправно-трудової політики, які відображають сутність, зміст і якісні особливості виправно-трудового права, які визначають систему і вказують закономірності його подальшого розвитку, а також місце у системі права [11, с. 54]. М. О. Стручков уважав, що принципи виправно-трудового права мають об'єктивний зміст, оскільки вони обумовлені об'єктивними закономірностями розвитку суспільства. Що ж до значення принципів виправно-трудового права, то автор зазначав, що вони мають важливе теоретичне і практичне значення, оскільки: 1) допомагають зрозуміти завдання, які стоять перед органами держави, що виконують покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом; 2) вказують на сутність заходів і методів, за допомоги яких досягають мети покарання; 3) допомагають з'ясувати предмет і метод правового регулювання виправно-трудового права; 4) вказують на сутність та особливості вказаної галузі права [20, с. 80]. У подальших працях він пропонував таку систему принципів виправно-трудового права: загальноправові, міжгалузеві принципи, що є характерними для всіх видів покарань, пов'язані з виправно-трудовим впливом, та специфічні принципи, притаманні окремим правовим інститутам цієї галузі права [11, с. 55].

Близьким до такої позиції був і інший дослідник із виправно-

трудового права О. О. Наташев. Зокрема, автор під принципами виправно-трудового права розумів «втілені у правових нормах важливі керівні ідеї, засадничі вимоги виправно-трудової політики, які виражають сутність, зміст і якісні особливості виправно-трудового права, що визначають його місце в системі права та вказують на закономірності його подальшого розвитку», розрізняючи загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи виправно-трудового права [12, с. 6–7]. Учений справедливо зазначав, що принципи виправно-трудового права, втілені у законодавстві, повинні: 1) відображати завдання, предмет, метод і функції правового регулювання; 2) пронизувати все виправно-трудове законодавство; 3) бути внутрішньо взаємопов'язаною системою та співвідноситись як підсистема із системою загальноправових принципів; 4) характеризуватися стабільністю; 5) виступати одним із факторів розвитку виправно-трудового законодавства [12, с. 4]. У цілому автор, досліджуючи цю складну наукову теоретичну проблему, зміщував принципи галузі права із завданнями та метою виправно-трудової політики, а також із завданнями та метою діяльності установ та органів виконання покарання [12, с. 54–79].

Учені з виправно-трудового права І. А. Сперанський та О. Ф. Шишов визначали під принципами виправно-трудового права «суспільно корисну працю засуджених». У цьому випадку вчені зміщували принципи та засоби виправно-трудового впливу, закріплені нормами виправно-трудового права [18, с. 3–8]. У подальших наукових працях І. А. Сперанський поряд із принципами виправно-трудового права вирізняв принципи діяльності органів, які виконують покарання. Останні, своєю чергою, автор переділяв на два види: 1) керівні положення, які стосуються до діяльності всіх державних органів, і 2) керівні положення,

в яких знаходять своє переламлення принципи виправно-трудового права. У цілому ж, як свідчить аналіз його наукових праць, один і той же принцип розглядався ним і як принцип галузі права, і як принцип діяльності органів, що виконують покарання, а в деяких працях узагалі мова йшла про принципи виправно-трудової політики, що за змістом збігалися з визначенням принципів виправно-трудового права, які він опублікував раніше [17, с. 10]. Щодо системи принципів виправно-трудового права фахівець вирізняв: загальноправові, міжгалузеві та галузеві [18, с. 11].

Інший фахівець із виправно-трудового права М. О. Беляєв під принципами вказаної галузі права розумів «основоположні (керівні) ідеї, які визначають сутність, зміст, завдання і мету виправно-трудового законодавства та порядок їх реалізації у процесі виконання покарань, пов'язаних із виправно-трудоим впливом». Усі принципи виправно-трудового права він переділяв на загальнополітичні та специфічні. У цілому ж наукові дослідження автора вказують на те, що ним не розмежовувалися принципи галузі права, завдання і мета виправно-трудової політики, а також завдання і мета діяльності установ та органів, які виконують покарання [16, с. 10–18].

Досліджував принципи виправно-трудового права і М. П. Мелент'єв, під якими розумів «основні положення виправно-трудової політики, закріплені в нормах чинного законодавства, що вказують на мету, загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин, які виникають у процесі виконання кримінальних покарань». Фахівець зазначав, що текстувальне закріплення принципів права вказує на високий рівень нормативних узагальнень галузі права [10, с. 22–24].

Отже, всі наведені визначення принципів виправно-трудового права науковцями цієї галузі науки вказують на те, що за змістом вони є

неоднозначними, а в деяких випадках протилежними, не отримали остаточного вирішення і залишилися одними з найменш досліджених теоретичних проблем науки виправно-трудового права. Фахівці пов'язують це з тим, що тривалий час у юридичній науковій літературі ХХ ст. існувала думка про те, що виправно-трудове право не є самостійною та відокремленою галуззю права; зокрема, такі учені, як С. В. Познишев, М. Д. Шаргородський, А. А. Піонтковський називали її підгалуззю кримінального права, або ж узагалі відносили до комплексної галузі права [25, с. 5].

Сучасні фахівці галузі кримінально-виконавчого права вважають, що така важлива для науки теоретична проблема, як принципи виправно-трудового права, своєчасно не отримала остаточного вирішення. На їхню думку, це пов'язано, по-перше, з конкретними історичними умовами розвитку суспільства, по-друге, внаслідок того, як свідчать наукові праці деяких учених цієї галузі права, вони фактично ототожнювали принципи виправно-трудового права із засобами виправно-трудового впливу, завданнями, метою виправно-трудової політики і метою діяльності установ та органів виконання покарання [24, с. 120].

Викликають науковий інтерес та є актуальними принципи кримінально-виконавчого права й після прийняття у 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України в сучасній доктрині науки кримінально-виконавчого права України. Їх досліджували такі вчені, як І. Г. Богатирьов, М. Я. Гуцуляк, О. М. Джуза, О. Г. Колб, А. А. Куценко, К. Б. Марисюк, О. Є. Скакун, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников та ін. Вказані автори внесли значний внесок у теорію кримінально-виконавчого права України. Але, як свідчать їхні наукові праці, всебічне вивчення та дослідження ними принципів кримінально-виконавчого права пов'язано з тим, що деякі теоретичні положення цієї

вельми важливої наукової проблеми й дотепер не отримали свого остаточного розв'язання і викликають жваві дискусії в публікаціях науковців цієї галузі права.

Наприклад, дотепер ученими кримінально-виконавчого права не вироблено єдиного визначення принципів кримінально-виконавчого права – автори наводять осібні визначення. Зокрема, О. М. Джуза називає принципами кримінально-виконавчого права «основні ідеї, керівні положення, які визначають стратегію та напрямки розвитку інститутів і норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні покарань» [6, с. 22]. А. Х. Степанюк під принципами кримінально-виконавчого права розуміє «об'єктивно зумовлені процесом виконання покарання вихідні положення, основні керівні засади, що пронизують та характеризують ексекутивну діяльність» [19, с. 171]. В. М. Трубников пропонує визнавати під принципами кримінально-виконавчого права «загальні положення (ідеї), обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, політику держави у сфері виконання кримінальних покарань, які, будучи закріплені нормами кримінально-виконавчого права, визначають їх зміст» [21, с. 9]. Наводяться й інші визначення принципів кримінально-виконавчого права. М. Я. Гуцуляк під ними розуміє «загальні керівні положення, ідеї, імперативні вимоги, які становлять основу державної політики у сфері виконання покарань, характеризують його сутність і призначення в суспільстві, мають доктринальне вираження та нормативно-правове закріплення» [2, с. 218]. А. А. Куценко вважає, що це – «специфічний прояв загальних принципів права в сфері виконання покарань» [7, с. 56].

Що ж до класифікації принципів кримінально-виконавчого права, то більшість науковців цієї галузі права

умовно переділяють їх на загально-правові, міжгалузеві та галузеві, яку підтримує більшість вітчизняних фахівців цієї галузі права [22, с. 440–441].

Водночас існує низка й інших важливих теоретичних проблем науки кримінально-виконавчого права, які є дискусійними серед учених цієї галузі права. Наприклад, це питання про те, що деякі науковці розмежовують принципи кримінально-виконавчого права як галузі права та принципи кримінально-виконавчого законодавства і наводять відповідні обґрунтування.

Наприклад, А. Х. Степанюк вказує, що принципи кримінально-виконавчого права – це специфічний прояв загальних принципів права у сфері покарань, є тією з'єднувальною ланкою між теорією та практикою, яка за допомоги правових засобів забезпечує цілісність законодавчої форми та змісту виконавчої діяльності, орієнтуючи як законодавця, так і суб'єктів виконання покарання на одностайний підхід до діяльності, спрямованої на досягнення мети покарання [19, с. 181]. Що ж стосується принципів кримінально-виконавчого законодавства, то вчений зазначає, що вони покликані визначати зміст норм Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), а відповідно права, обов'язки та законні інтереси суб'єктів виконання-відбування покарання, вони повинні виконувати регулятивну функцію, що позначають головний напрямок діяльності органів та установ виконання покарань [19, с. 180].

І. Г. Богатирьов зазначає, що розгляд проблеми принципів у кримінально-виконавчому праві має певну складність, оскільки серед її фахівців дотепер немає єдиної думки щодо того чи йде мова про принципи кримінально-виконавчого права (кримінально-правової політики держави у сфері виконання покарання), кримінально-виконавчого законодавства чи діяльності кримінально-виконавчих установ та інших органів держави, що

виконують кримінальні покарання [13, с. 20–21].

До дискусійних питань науки кримінально-виконавчого права щодо принципів кримінально-виконавчого права необхідно віднести й те, що деякі учені, зокрема В. М. Трубников, вважають, що в науці цієї галузі права не отримало свого остаточного розв'язання питання про те, йде мова про принципи кримінально-виконавчого права (політики держави у сфері виконання покарань) чи діяльності кримінально-виконавчих установ та інших органів держави, що виконують кримінальні покарання. Автор вказує, що коли мова йде про принципи права як галузі права, в них відображаються і принципи політики, і принципи діяльності відповідних установ і органів, які виконують покарання [21, с. 9].

Деякі фахівці цієї галузі права, як-от К. Б. Марисюк, у дослідженні принципів висловив сумніви щодо правильності закріплення у ст. 5 КВК України одночасно загальноправових, міжгалузевих і галузевих принципів і пропонує закріпити тільки галузеві принципи [9, с. 474].

Також науковці кримінально-виконавчого права у своїх наукових працях обговорюють питання щодо того, чи необхідно закріплювати принципи у законодавстві. Із цього приводу більшість науковців кримінально-виконавчого права зазначають, що правові принципи, закріплені законодавцем у законі, стають правовими нормами та набувають державно-владного характеру [19, с. 175].

Наведені теоретичні проблеми, які постійно обговорюються науковцями у наукових працях, вказують на те, що дослідження принципів кримінально-виконавчого права та кримінально-виконавчого законодавства є актуальними для науки кримінально-виконавчого права. Така пильна увага до принципів набула особливого значення останніми роками. Це пов'язано з тим, що в Україні триває

подальше реформування кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства. На думку багатьох фахівців цієї галузі, воно не можливе без чітких і конкретних заходів, що знаходять утілення у принципах кримінально-виконавчого законодавства. Побудова правової держави, реформування кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства згідно з визнаними міжнародними стандарта-

ми не можлива, на нашу думку, без детального дослідження та з'ясування сутності принципів кримінально-виконавчого права, які мають важливе теоретичне та практичне значення не тільки для науки кримінально-виконавчого права: вони набувають широкого соціально-правового значення, відображають тенденцію його розвитку та виступають певними орієнтирами у правозастосовній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Васильев А. М.* Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
2. *Гуцуляк М. Я.* Поняття та зміст принципів кримінально-виконавчого права України / М. Я. Гуцуляк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 213–218.
3. *Ефимов М. А.* Основы советского исправительно-трудового права : [учеб. пособие] / М. А. Ефимов. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1963. – 159 с.
4. *Зажицкий В. И.* Правовые принципы в законодательстве Российской Федерации / В. И. Зажицкий // Государство и право. – 1996. – № 11. – С. 92–97.
5. *Колодій А. М.* Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
6. *Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) :* [навч. посіб.] / за заг. ред. О. М. Джужи. – 2-е вид., переробл. та допов. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 446 с.
7. *Куценко А. А.* Принципи кримінально-виконавчого права, їхнє значення для формування законодавства / А. А. Куценко. – Х. : Право, 2005. – 129 с.
8. *Малеин Н. С.* Правовые принципы, нормы и судебная практика / Н. С. Малеин // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 12–18.
9. *Марисюк К.* Кримінально-виконавчий кодекс України потребує вдосконалення / К. Марисюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф., 8–9 лют 2007 р. – Л., 2007. – С. 474–475.
10. *Мелентьев М. П.* Функции советского исправительно-трудового права и механизм их осуществления / М. П. Мелентьев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1980. – 132 с.
11. *Наташев А. Е.* Основы теории исправительно-трудового права / А. Е. Наташев, Н. А. Стручков. – М. : Юрид. лит., 1967. – 190 с.
12. *Наташев А. Е.* Принципы советского исправительно-трудового права / А. Е. Наташев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1972. – 40 с.
13. *Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України* / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – К. : Атіка, 2010. – 344 с.
14. *Погребняк С. П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : [монографія] / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
15. *Репьева А. М.* Принцип законности в исправительных учреждениях / А. М. Репьева // Современное право. – 2011. – № 10. – С. 131–135.
16. *Советское исправительно-трудовое право* / под ред. Н. А. Беляева, В. С. Прохорова. – Л. : изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 296 с.

17. *Сперанский И. А.* Основные вопросы советского исправительно-трудового права : Курс лекций / И. А. Сперанский. – М., 1976. – 122 с.

18. *Сперанский И. А.* Советское исправительно-трудовое право : [учеб. пособие по спецкурсу] / И. А. Сперанский, О. Ф. Шишов. – М. : ВЮЗИ, 1965. – 92 с.

19. *Степанюк А. Х.* Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого законодавства / А. Х. Степанюк // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2000. – № 1. – С. 171–181.

20. *Стручков Н. А.* Курс исправительно-трудового права: проблемы общей части / Н. А. Стручков. – М. : Юрид. лит., 1984. – 240 с.

21. *Трубников В. М.* Принципы кримінально-виконавчої політики України / В. М. Трубников // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2001. – Вип. 15. – С. 3–9.

22. *Трубников В. М.* Про систему принципів кримінально-виконавчої політики України / В. М. Трубников // Від громадянського суспільства – до правової держави : тези II міжнар. наук.-практ. конф., 25 квіт. 2007 р. – Х., 2007. – С. 439–447.

23. *Утевский Б. С.* Система, принципы и общие положения «Основ исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик» / Б. С. Утевский // Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства. – Саратов, 1961. – С. 11–26.

24. *Чубраков С. В.* Становление взглядов на принципы уголовно-исполнительного права в науке исправительно-трудового (уголовно-исполнительного) права / С. В. Чубраков // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 316. – С. 120–123.

25. *Ширвиндт Е. Г.* Советское исправительно-трудовое право / Е. Г. Ширвиндт, Б. С. Утевский. – М. : Госюриздат, 1957. – 156 с.

26. *Явич Л. С.* Право и общественные отношения (основные аспекты содержания и формы советского права) / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1971. – 152 с.

Гальцова О. В. До питання про принципи кримінально-виконавчого права України

У статті розглянуто деякі питання щодо принципів кримінально-виконавчого права. Проаналізовано наукову юридичну літературу та погляди науковців загальної теорії права та кримінально-виконавчого права щодо їх поняття та класифікації.

Ключові слова: принципи права, кримінально-виконавче право, загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи кримінально-виконавчого права.

Гальцова Е. В. К вопросу о принципах уголовно-исполнительного права Украины

В статье рассмотрены некоторые вопросы о принципах уголовно-исполнительного права Украины. Проанализирована научная юридическая литература и точки зрения ученых общей теории права и уголовно-исполнительного права на их понятия и классификацию.

Ключевые слова: принципы права, уголовно-исполнительное право, общеправовые, межотраслевые, отраслевые принципы уголовно-исполнительного права.

Galtsova O. Some aspects of the principles of the Criminal and Executive Law of Ukraine

The article covers some aspects of the principles of the Criminal and Executive Law. It analyzes the scientific legal literature and views of the scientists in the area of the General Theory of Law and the Criminal and Executive Law as to their conception and classification.

Key words: principles of law, criminal and executive law, general law, interdisciplinary, sectoral principles of the criminal and executive law.